ئیستێتیکی زمانی کوردیی: فیاسکۆی بەکارهێنانەکانی.

خەتاب سابیر
Khatabs@hotmail.com

ئەم بابەتە دووبەشە، هەردوو بەشەکە بەسەریەکەوەیە. بەشی دووەم لە لاپەڕە شەشەوە دەست پێدەکات:

بەشی یەکەم

" تا ئێستا کەس لە گرامشی (Gramsci) باشتر نەوتووە .... لەسەرێکەوە تووشی ڕەشبینی دەبیت لە بەتوانایی و زیرەکیی ئەو، لە سەرێکی تریشەوە تووشی گەشبینی دەبیت لە هەوڵەکانی"

[1] (Chomsky, 1992b,p.354)

ئەم نووسینە، توێژینەوەیەکی کورتە لەمەڕ بەکارهێنانی زمانی کوردیی و کۆنسێپتە جێگیر و ناجێگیر و دەیتا (Data) کانیدا، سەرکۆنەکردن و ڕەخنەگرتنە لە کۆنسێپتی مینەمەڵیزمی (Minimalism)[2] کوردەواریی و ئاڵ و وێڵی زمانەوانیی لەسەردەمی گڵۆباڵیزەیشندا. لە ڕوانگەی چۆمسکییەوە هەمیشە "دیزاینگی (design) زمان خوازیاری ڕێسایەکە کە وردەکاریی و چارەسەرییەکەی بێ – هاوتا (unique) بێت"[3]. جواناسیی (ئیستێتیک یان ئیستێتیک– Aesthetic - Esthetic) زمان بەبێ چارەسەرییەکی ڕیشەیی و ڕێسایەکی کۆنکرێت لەبەکارهێنانییدا، دەبێتە یاریی منداڵانەو هەموو کەس گێچەڵی پێدەکات. بەپشت بەستن بە تێڕوانینی چۆمسکی ، ئەم بابەتە پێیوایە زۆربەی نووسین و دەسترەنگینی نووسەرانی کورد دەچێتە خانەی گومانێکی قووڵ و کاری دانسقەییش دەکەوێتە ژێر پرسیارگەلێکی بێبەزەییەوە.

نووسین لە ڕاستییدا، ئەندازیارییەکی ورد و پێوانەگەلێکی زۆر دانسقەی دەوێت. بەپێچەوانەی ئەوەی لە نێو نووسەرانی کورددا باوە، هەرچی هەڵدەستێ، دەبێ بەنووسەر. ئەستەمە ئەگەر خوێنەرێک وریا و نوێخواز و ئاشنا بێت بە ئەدەبی گەلانی تر و گەلانی ڕۆژئاوا بەتایبەتیی، بتوانێ و پشوودرێژیی ئەوەی هەبێ نووسینی هەندێ لە نووسەرانی ئێستای کورد بخوێنێتەوە. دیارە ئێمە وەک کورد ژمارەیەکی ئێجگار کەم بیریار (بیرمەند) مان هەیە ، بەڵام ژمارەیەکی زۆر ڕۆشنبیرمان هەیە. جیاوازیی سەرەکیی بیریار و ڕۆشنبیریش لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، ڕۆشنبیر حەزدەکات لەهەموو مەنجەڵێکدا ئەسکوێ بێت و لەسەر هەموو شتێ بنووسێ و بەرهەمی زۆری هەبێ و بەردەوام ناوی بهێنن و پێیدا هەڵبدەن. هەرچی بیریارە، گۆشەگیرو دابڕاو و کڕە، حەز بەتێکەڵیی ناکات و زۆرتر خەریکی خوێندنەوەیەو کەمتر دەنووسێت. ئەوەی کورد هەیەتی تا ئێستا دەکرێ بڵێین دەریایەک ڕۆشنبیرو نووسەری هەمەجۆری هەیە، بەڵام بەژمارەی پەنجەکانی یەک دەست، بیریارمان نییە.

وێڕای ئەم دوو کاتەگۆرییە جیاوازە، لە کێڵگەو پراکتیکی نووسیندا، ئەگەر نووسینێک بەزمانێکی جوان و بەرز و ئەدەبیی نەنووسرابێ ، چوون بەلایدا لەسەریەشە بەولاوە شتێکیتر بەخوێنەری باش و وریا ناگەیەنێ. دەکرێ لەم تێڕوانینە گشتییەدا هەندێ نووسەری خاوەن بەهرەو بەرچاوڕۆشن و ڕۆشنبیری خاوەن خەزێنەیەکی باش لە زانین (knowledge) و شارەزا بە ژانری نوێ جودابکرێنەوەو نەکەونە بەر ئەم کاتەگۆرییانەوە. بەواتایەکی تر ئەگەر خوێنەر ئازارێکیشی پێبگات لە ئەنجامی

---

[1] چۆمسکی لەسەناکردنی زمانی گرامشیدا

Chomsky, N (1992b) Explaining Language Use, Philosophical topics

لە دوو توێی کتێبی (Chomsky , ideas and Ideals) لە نووسینی پرۆفیسەر (Neil Smith)، سەرپەرشتیاری بەشی زمانەوانیی لە زانکۆی (College London).

[2] پەرگیریی و کۆنپارێزیی لە ئەدەب و کاری هونەرییدا

[3] Chomsky,1995,p.132

خراپیی زمانی نووسینەکانیانەوە، ئەوا خۆشیی ئەوەی پێ دەگات کە کۆمەڵی شتی نوێ فێر دەبێت . هەر هیچ نەبێ خوێنەر هەست بەوە دەکات نووسەر لەگیرفان و "عیرفان" ی خۆیەوە شتی هەڵنەهێنجاوە، بەڵکوو لەئەنجامی ماندووبوون و گەڕان و خوێندنەوەی فراواندا شتێکی نووسیوە.

لەدوای راپەرین و بەتایبەت لە دوای رووخانی رژێمی بەعسەوە ، شەپۆلێکی گەورەو بەرفراوان لە وشەی بیانیی روویان کردووەتە زمانی کوردیی، بە ئارەزووش هەرکەسەو بەپێی ویست و خولیاو حەزی خۆی سپێڵی وشەکان و ناوەکان دەکات. زمانی کوردیی لاوازیی زۆری پێوەدیارە، کاتێ دەقێکی کوردیی ، بۆ زمانێکی بیانیی وەردەگێڕدرێ، یان بەپێچەوانەوە. کەموکوڕییەکانیش لە دوو بەشی سەرەکییدا پۆلێن دەکرێن. یەکەمیان، دەستکورتییمان لە چەندییەتیی و چۆنییەتیی وشەدا (Vocabulary) ، دووەمیشیان، دەستکورتییمان لە دەربڕینی دەستەواژەی تێروپڕ لە شوێن و کاتی جیاوازدا. ئەم نووسینە پێیوایە،کارێکی باشە هێنانی وشەی بیانیی (نەک عەرەبیی و فارسیی و تورکیی)، بەڵام بە شێواز و ستانداردێک کە نە زمانی کوردیی تێکبدات و نە گیانی ئەو تێکەڵکردنەش بکوژێ. مەبەستیش لە زمانی بیانیی بە پلەی یەکەم، زمانی ئینگلیزییە.

ژۆسێ مەدینا(José Medina) دەڵێ: " زمان هێزێکی دوو جەمسەریی هەیە، دەتوانێ یەکمان بخات و دەشتوانێ پەرتمان بکات"[4]. یەکبوون لە بەکارهێنانی کۆمەڵێ چەمک و پرەنسیپی زمان و دەیتاکانی زماندا، پەرتبوونیش لە خوێندنی هەرکەس لە ئاوازێک و پاشاگەردانیی و بێسەرەوبەرەیی لەبەکارهێنانی زماندا. ئەم کورتە باسە لێرەدا لەسەر بۆچوونی ئایدۆلۆژیی و فەلسەفیی، کۆنسێپتە فەلسەفییە جیاوازەکان راناوەستێت، ئەوەندەی لەسەر دەیتا و کۆنسێپتە بنچینەییەکانی خودی ئیستێتیکی زمان و فیاسکۆی(Fiasco)[5] بەکارهێنانەکانی دەوەستێت.

وشەی ئەتککراوی بیانیی لە فیاسکۆی زمانی کوردییدا، خەریکە ببێتە مۆدێلێک، زۆر نووسەر بۆ دەربڕینی ناخی خۆی پەنای بۆ دەبات و هەندێ جاریش ئەوەندە خراپ رێنووسەکەی دەنووسێتەوە، وەک مەتەڵی لێ دێت . زۆر ئەستەم دەبێت ئەم جۆرە وشەو ناوە هەڵشەپێنراوانە، بدۆزرێنەوە و خوێنەر بچێتەوە سەر رەچەڵەکی ئەو زمانەی کە لێوەیان وەرگیراوە. زۆر گرنگە کاتێ ناوێکی بیانیی ، بەتایبەت ناوی نووسەری بیانیی کە دەخرێتە دەقی کوردییەوە، پێویستە وێڕای ئەوەی بە کوردیی بنووسرێت، بە ئینگلیزیی یان بە شێوەیەکی گشتیی بە لاتینیی بنووسرێ.

بەختیار عەلی لە یەکێک لە وتارەکانیدا بە سەردێڕی "لەستایشی ئازادییدا"[6] ، ناوی سێ کەسی بیانیی دەهێنێ و کۆوتەیشنی (دەستەواژە وەرگرتن _ Quotation) لێوەرگرتوون. مردم و سووتاوم یەکێکیانم نەدۆزییەوە، کریشنامۆرتی (Uppaluri Gopala Krishnamurti) و رۆبێرت موزیل (Robert Musil) نەبێت. ئەمەی دوایین لەرێی سەردێڕی رۆمانەکەیەوە (Man without Qualities) زانیتم کێیە. هاوکات بەختیار نازناوی کریشنامۆرتی بە دوو ناوی دابڕاو نووسیوەو دەبووایە بەیەک ناو بینووسێت. لەلایەکی ترەوە خوێنەر سەری لێ تێک دەچێ ئاخۆ ئەم کریشنامۆرتییە کام(کریشنامۆرتی) ناوەیە. چونکە Krishnamurti, T. N. (Tiruvalam Natarajan) هەیە و Krishnamurthy, Goteti Bala. یش هەیە. جودا لە دەیان کریشنامۆرتی تر،

---

[4] - (Medina, 2005,p.115)

[5] – فیاسکۆ بە واتای هەرەسی تەواو، دۆڕانی تەواو دێت.

[6] – بەختیار ئەم وتارەی لە "هاوڵاتی" دا نووسیوە، بەڵام بەداخەوە لەبەر ئەوەی وێبسایتی هاوڵاتی ، ئارکایفەکەی تەواو ریکۆرد نەکراوە، نەمدۆزییەوە لە چ ژمارەیەکدا، بەڵام هەمان وتار لە دەنگەکاندا بڵاوبووەتەوە، کە ئەوانیش لەهاوڵاتییەوە وەریانگرتووە.
http://www.dengekan.com/doc/2007/5/bakhtyarAli3.pdf

ئەم ناونووسینە لە نێو کەوانەیەکدا یارمەتی خوێنەر دەدات سەرنجی بچێتەوە سەر نووسینەکانی نووسەری کۆوتەیشن لێوەرگیراو، ئەگەر ئاشنایەتییەکی پێی هەبێ، یان ئەگەریش نەیبێ ، بۆ گەڕان بەدوایدا کارئاسانیی بۆ دەکات. لە نێو نووسەرانی کورددا، فاروق رەفیق لە کەنەدا و د. محەمەد کەمال لە ئوستراليا، پێڕۆی ئەم ستانداردە دەکەن و زۆربەی کات ناوی کەسە بیانییەکان یان زاراوەکان لە کتێب و نووسینەکانیاندا بە ئینگلیزیی دەنووسنەوە، کە گومانی تێدا نییە کارێکی زۆرباشە. لەلایەک چێژ دەدات بەخوێنەر و گومانی لە هەڵپێچان و سەرچاوە و دروستیی ناوەکە نامێنێ و لەلایەکی تریشەوە سەری خوێنەر نایەشێنێ و کاتێکی زۆر بۆ خوێنەر دەگێڕێتەوە.

چەند ساڵێ لەمەوبەر ویستم لە رێی نێتەوە هەندێ زانیاریی لەسەر بێرنارد شۆو (Bernard Show) بەدەست بهێنم، لەراستییدا نەمدەزانی سپێلی ناوی ئەم کابرایە بەئینگلیزیی چۆن دەکرێ؟ ئاخر لۆمەی کوێی خۆمان بکەین؟ کولتوورو رۆشنبیریی عەرەب، سەری لەهەمووومان تێکداوە. عەرەب دەنووسێ "برنادشو" ، لە باشترین دۆخدا دەمانکردە بەرنادشۆ، مەگەر هەر جنۆکە بزانێ ئەگەر لێکچوونێک لەنێوان بەرنادشۆ و (بێرنارد شۆو - Bernard Show) دا پەیدا بکات. ئەمە زۆر ئازاریدام، هەستام لەچەندین کەسی تریشم پرسی هەر نەیانزانی.

ئەم دەردی نەزانییە، پێوەندیی راستەوخۆی بەو پردە ئەفسووناوییەوە هەیە کە رۆشنبیریی کوردیی بەستووەتەوە بە رۆشنبیریی عەرەبییەوە. سەیری ئەو گاڵتەجارییە! نووسەرێکی دەستڕەنگینی وەک رەئوف (رەووف) بێگەرد رۆمانێکی بیانیی (زۆربا—ZORBA)[7] لە وەرگێڕدراوە فارسییەکەوە دەکاتە کوردیی، کەچیی کاکی نووسەری کورد دێت رەخنەی لێدەگرێت و دەڵێت، (الاستـــــــــــــــاذ الكبيـــــــــــــــر والمؤرخ العـــظـــــــــيـــــــــم جورج طرابيشى) بەشێوەیەکی تر وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبیی. واتە دەقە عەرەبییەکە لە فارسییەکە، رەسەنیی زۆرتری پێوە دیارە . بۆ نا،   مەگەر عەرەبیی زمانی قورئان نییە! زمانی خواوەند و ئەنفال نییە! ئای " دنیایەکی سەیرە گوڵم"، باکگراوندی رۆشنبیرییەکەمان چەند فشۆڵە، ئەم بابەتە پێیوایە، ئەستەمە پەنجا عەرەب لە وڵاتانی عەرەبییدا پەیدا ببن و بتوانن سادەترین وشە، لەچەشنی (For) فۆ، وەک خۆی بخوێننەوەو نەڵێن فۆڕڕڕڕڕڕڕڕڕڕڕڕڕڕ!، چ جای ئەوەی نووسەرانی عەرەب شاکار وەربگێڕن بۆ عەرەبیی و ئێمەش بە سەرچاوەی باوەڕپێکراو ئەژماردی بکەین.

ئێستا ئەوەندە بیریارو سکۆلار(Scholar) و رووناکبیرو رۆماننووس و شاکارنووس پەیدابوونە، کە هیچ کەس ناتوانێ فریای خوێندنەوەی یەک لەسەدی ئەو هەموو ئەدەبیاتە جۆراوجۆرانە بکەوێ. کەم کەسیش ئەو توانایەی هەیە لە زۆر رشتەی جیاوازدا بتوانی گێرمە بکات و بواری جیاواز جیاواز ئەمدیوەودیو بکات. ئەم کارە دانسقانە بۆ کەسێکی وەک چۆمسکی دەشێ، لەیەک کاتدا ئایکۆنێکی دیار بێت لەنێو سکۆلارەکاندا و هاوکات بیریار و فیگەیەکی(فیگەر) گەورەی مۆدێرن بێت و لەوڵاشەوە زۆر لێهاتووانە ئەسپی خۆی لەهەریەک لەبوارەکانی فەلسەفە، ئەنسرۆپۆلۆجی، ماتماتیک، پەروەردە، رەخنەی ئەدەبیی و زمانەوانیی و سایکۆلۆژییدا تاو بدات و بەرجەستەی بکاتەوە.

بەڵام کاتێک نووسەرێکی ئێمە کە دیارە باکگراوندی تێۆریی و رۆشنبیرییمان چەند سنووردارە، بە حونجەی کوردیی، ناوێکی بیانیی دەنووسێ، زۆر ئەستەمە بتوانێ فۆنەتیکی ئەو ناوە وەک خۆی دەربکرێتەوە و بکرێت بە سکریپتی عەرەبیی.

---

7 هاوڵاتی ژمارە ٣٢٩، لا١٤ ، ٦-٦-٢٠٠٧

ئەگەر ئەم کارە بە لاتینیی یان دروستتر بە ئینگلیزیی بنووسرێ، هەموو کەس دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ سەر پرۆفایلی (profile) ئەو کەسەو بەدوای سەرچاوەو تێکست و دەستەواژەکەیدا بگەڕێت.

سەبارەت بە کۆوتەیشن وەرگرتن، هەندێ کەس بەبێ هیچ بۆنەیەک بۆ بەبەهێزکردنی بابەتەکانیان، تێکستی کەسانی بیانیی دەئاخننە نێو دەقی نووسینەکەیانەوەو هیچ ئاماژەش بەسەرچاوەی لێوەرگرتنەکە ناکەن. ئەوە لەبەرچاو دەگیردرێ لە دووتوێی وتاری رۆژنامەیەکدا ناکرێ ئاماژە بەسەرچاوەکان بدرێ. جا ئەگەر لەبەر ئەوە بێت رۆژنامەکە ئەمە بە زێدەڕۆیی بزانێ ، یان ئەوەی جێگەی زۆرتر دەگرێ و پێویستیی نییە بخرێتە دوای بابەتەکەوە. بەڵام گرفتەکە هەر رۆژنامە نییە، لە ژۆرناڵەکانیشماندا، کتێبەکانیشماندا ئەم بێدەربەستییە هەیە. خۆ هەر هیچ نەبێ دەکرێ لەچوارچێوەی ئەو وتارانەدا بنووسرێ کە لە سایتەکاندا بڵاو دەکرێنەوە. بەڕاستیی نەک هەر شەرمە، کۆوتەیشن لە خەڵک وەرگری و خوێنەر نەبەیتەوە سەر سەرچاوە سەرەکییەکە، بەڵکوو ئەمە گەندەڵییەکی دنیای نووسینە و نووسەری کورد، کەم هەست بەزیانەکانی دەکات.

هەر لەپێوەند بە کۆوتەیشن وەرگرتنەوە، هەندێ کەس شارەزاییان لە گەڕانی(سێرچ – Search) ئیلیکترۆنیی وەرگرتووەو کۆوتەیشنی کەسە ناودارەکان وەردەگرن و بەزۆرداریی دەیخزێننە نێو پارەگرافەکانیانەوە، بێئاگا لەوەی کە خوێنەری وریا دەزانێ ئێستا لە ئینتەرنێتدا هەزاران سایتی پرۆفیشناڵ هەیەو وتە بەنرخ و پربەهاکانی هەندێ زانا و نووسەر و بیریاریان داناوە. کاک یان خاتوونی نووسەری کوردیش دەچێ خۆی پێدا دەکات و یەک دووانێکی هەڵدەبژێرێ و دەیکاتە پەیین بۆ نووسینەکەی. ئاخر ئەمە فرۆفێڵ و کڵاولەسەرکردنێکی رووتوقووتە! لەکاتێکدا ئەو کۆوتەیشنسازییە هیچ پێوەندیی بە ناوەرۆکی بابەتەکەوە نەبێ.

پێش هەموو شتێ، لاوازترین سەرچاوە، سەرچاوەی نێتە، هیچ وتار و لێکۆڵینەوەو کتێبێک لەسەر تۆڕی نێت ئەو بایەخەی نییە، ئەگەر لەلایەن دەزگایەکی چاپ و پەخشەوە بڵاونەکرابێتەوە. گریمانی ئەوەش وەربگرین و بڵێین لەسایتێکی پرۆفیشناڵدا بوونی هەیە، هێشتا لە ستانداردی سکۆلاریی و ئەکادیمییدا ئەو کرێدتەی نییە. کەواتە کۆوتەیشنکردنەکە ئەگەر دزیی نییە دەبێ ئاماژە بە سەرچاوە سەرەکییەکە بدرێ. ژمارەی لاپەڕەکەو ناوی دەزگای پەخشەکەو ناوی تەواوی نووسەرو ساڵی بڵابوونەوەی و تایتڵی بابەتەکەو.... تاد وەک خۆی بنووسرێتەوە، ئەوسا چوار کەسیش ئامێن (Amen)ی پێ دەڵێت. بێدەرەتانییەکی تر ئەوەیە، لەهەندێ نووسینی باشیشدا، نووسەر بەوەندە دەوەستێ و دڵی ئاو دەخواتەوە کە لینکی سەرچاوەکە تەنها بە شێوەی (URL) دەنووسێ، نایات کەمێک خۆی ماندوو بکات و بەشێوازێکی هاوچەرخ، وردەکاریی لینکەکە شیبکاتەوە لەپەراوێزی نووسینەکەیدا.

زۆرجار هەندێ کەس رەخنەی ئەوە دەگرن و دەڵێن ئەمە زۆرو بۆرییە کە ناوە بیانییەکان بە زمانە ئەوروپاییەکان دەنووسرێن و هەندێک زۆرتریش دەڕۆن و دەڵێن ئەمە پیشەسازیی فشەو فشەکارییە. بەڵام لە راستییدا، زۆر زۆرگرنگە سکریپتی ناوەکان ، بەتایبەت ئەو ناوانەی کەمبیستراون، یان ئەو وشانەی کە تازە دێنە نێو زمانی کوردییەوە بە سکریپتەکەی خۆی بنووسرێ. پیشەسازیی راستەقینەی فشەبازییش ئەوەیە، کە شتێک لەتوانای خۆمان بەدەر بێت و شەڕیش بفرۆشین و فشەش بەنەزانییەوە بکەین.

سەیری وشەی" رۆشنبیر" بکە، کێ هەیە لە نێو کورددا، ئەگەر خوێندنی شەشی سەرەتایی تەواو کردبێ و بەخۆی نەڵێ رۆشنبیر، جا ئەوەی ئامادەیی و رشتەی خوێندنەکانی تری لەچەشنی پەیمانگا و زانکۆکان تەواو کردبێ، خۆ زمانت بەبڕین دەچێ ئەگەر پێی نەڵێی رۆشنبیرە! تەنانەت ئەگەر بەکابرایەکی نەخوێندەوار کە هارەی لەبڕەی نەکاتەوە، بڵێی تۆ پیاوێکی

تێگەیشتوو ، ڕۆشنبیر و دنیادیدەی، ناڵێ ناماقووڵییت فەرموو! بەڵکوو بسکەی سمێڵی دێت. وەلێ ئەگەر بڵێی تۆ پێویستە باشتر گوێ بگری و کەمێک وردبەو بیربکەرەوە ، ئەوسا بڕیار بدە، بێئەملاو ئەولا دەیکێشێ بە دەمتا. ئەمە هەستێکی خۆهەڵنان و لەخۆباییبوونێکی بێ بناغەیە کە هەموو تاکێکی ئێمەی گرتووەتەوە، ئەمەش پێوەندیی بە کولتوورێکی دوورودرێژی داگیرکاریی و ژێرچەپۆکیی و نەزانیی و ئیفلیجیی بیروبۆچوونمانەوە هەیە.

نموونەیەکی زۆر بەرچاو بهێنینەوە سەبارەت بە وشەی "شەرەف" بەشێوە کۆمەڵایەتیی و ڕیچوەڵە (Ritual) ئایینییەکەی، نەک بە شێوە مۆراڵییەکەی لە نێو گەلی کوردا. شەرەفی زۆربەی هەرە زۆری کورد لەژێر کەڵەگایی ڕژێمی بەعسدا بوو، بەڵام ئەگەر کچێک پێی خوار دابنایە، ئەوە شەرەفکوژ دەکرا لەلایەن کەسوکارییەوە. بە پانتاییەکی بەرینتر، بێشەرەفییمان لەژێر سایەی بەعس و کولتووری بەعسیزمدا قبووڵ بوو بەهەموو وردەکارییەکانییەوە، کەچیی بۆ شۆردنەوەی شەرەفی کوردایەتیی و ئیسلامیی و عەرەبیی و خێڵەکییمان، هەزاران کچ وخوشک و ژنی خۆمان، شەرەفکوژ و ئەنفال کردووەو بەردەوامیشین لەسەر ئەم شەرەفبەرزیی و کوشتارکارییە بەناوی شەرەفەوە (Honour Killing).

کەڵلەرەقیی کورد هەر لەسیاسییەکان و پیاوە دەسترۆیشتووەکان و پلەوپایەدارەکانماندا نییە، لە توێژی رووناکبیران و نووسەرانیشماندا هەیە. نووسەری کورد، ئەگەر سەد لەسەد شتێک بەهەڵە بزانێ لە ڕێنووسێکدا، لە تێکستێکدا، لە دەستەواژەیەکدا، ئامادەنییە ڕاستی بکاتەوە. گرفتەکە هەر لە تاک تاکی وشەدا نییە، بەڵکوو ئەم دەردە گەیشتووەتە سەر پیتەکانیش (Letters) ، لەوە گەڕێ کاکی نووسەر باش دەزانێ کە "عارەب" هەڵەیە و دروستەکەی "عەرەب"ە، کەچیی هەر بەردەوامە لەسەر نووسینی عارەب و مارەب. 350 میلیۆن عەرەب هەیە، بەئەندازەی ژمارەی تووکی هەرچی گیانلەبەر هەیە وشەی عەرەب نووسراوە لەمێژوودا، بە عەرەبییش دەنووسرێ " العرب" ، ئیتر ئەم عارەبە! لەچییەوە هات؟. جا ئەمە مشتێ لەخەروارێکە، ئەگینا بە سەدان گرفتی لەم چەشنەمان هەیە.

بەشی دووەم لە لاپەڕەی دواترەوە دەست پێدەکات:-

بەشی دووەم ....

سەبارەت بە گرفتی پیتەکان، ماوەیەک لە ناوچەکانی کوردستان، بە تایبەتیی ئەو ناوچانەی کە قەڵەمڕەویی" پدک"ی کەمتر تێدا بوو، هەندێک کەس بە خۆشیی بارزانیی و کرمانجی سەرووەوە، منداڵەکانیان بەو ناوانە ناو دەنا کە "ڤ"ی تێدا بووایە. وای لێهاتبوو هەر بە گڤەگڤی ناوەکانتا بۆت دەردەکەوت ئەم خووی ناو لێنانە لەچییەوە هاتووە.

دیارە ئەم نووسینە پێیوایە کە ئەو جۆرە بۆچوونانەی لەمەڕ زمانی یەکگرتووی کوردیی هەیە، سەبارەت بەوەی کرمانجی سەروو یان زاراوەی(هەورامیی)ش گەشە پێبدرێن و بخرێنە بواری نووسین و پەروەردەوە لەسەر حیسابی کرمانجی خواروو، جگە لە بەرچاوتەنگیی و جۆرێک لەراسیستبوون و شانازییکردن بەلۆکاڵیزم و ناوچەگەرییەوە نەبێ شتێکی ئەوتۆی لێ هەڵناکرێنرێ. سەرەڕای زۆروبۆریی کرمانجی سەروو (لەرووی دانیشتوانەوە لە بەشەکانی کوردستاندا)، کرمانجی خواروو (ئەوەی ناسراوە بەسۆرانیی) خاوەنی هێجەمۆنییەکی بەرچاوەو ئەدەبیاتی کوردییش لە چەندین دەیەی رابردوودا گەواهییدەری ئەم راستییەن، دەکرێ ئەم باڵادەستیی و ستاندارده جێگیره بەهێزبکرێ و زاراوە هەمە جۆرەکانی هەورامیی ، کرمانجی سەروو، لوڕیی، بادینیی،زازایی و گۆرانیی ....تاد بکرێنە پاڵپشتی نووسین و ستانداردی کرمانجی خواروو. دیارە ئەم بڕیارە هەروا ئاسان نییەو ئازایەتیی و بەرچاوڕۆشنییەکی زۆریی دەوێت. مێژووش پێمان دەڵێ، بڕیاری لەم چەشنە ئەستەمە لەکوردی کەللەڕەق بووەشێتەوە.

بەداخەوە ئەو گەڕەلاوژەیەی لەناو هەندێ زماندۆست و زمانزان و زمانەوانی کوردییدا هەیە لەسەر گرنگییدان بە کرمانجیی و هەورامیی ....تاد، رێک وەک ئەو دەردەسەریی و بەدبەختیی و چارەڕەشییەی دەیان و سەدان ساڵ لەمەوبەرە، کە میرنشینە کوردییە جۆراوجۆرەکان، هەرکەسەو بەبیانووی باڵادەستیی خۆی و ناوچەکەی خۆی و هۆزەکانی خۆیەوە، یان دەبوون بە پیاوی سەفەوییەکان و دژی عوسمانییەکان دەجەنگان، یان بە پێچەوانەوە. ئەمەش یەکێکە لەو فاکتەرە کوشندە مێژووییانەی کە کورد نەیتوانیوە ناسنامەیەکی نەتەوەیی(National Identity) بۆ خۆی دەستەبەربکات.

ئێستا کێشەی پیتەکانی "خ" و "غ" هەمان بالۆرەی گڤەگڤەکەی پیتی "ڤ"ی بۆ لێدەدرێ. هەموو بیانووەکەش ئەوەیە کە زمانی کوردیی لەرەچەڵەکدا پیتی "غ" تێدا نییە. ئەم ئەفەندییانە، ئەم خاتوون و پیاوانەی دەسەڵات، نایەن لەوە بگەن کە لەسەردەمی گلۆباڵیزەیشندا، ریسواییە ئەمجۆرە بیروبۆچوونانە. دوورە لە راشناڵیزم (العقلانیە - Rationalism) و بنەما سەرەکییەکانی دنیای هاوچەرخی زمان. ئینگلیز بەو زمانە بەهێزەیانەوە، هەمیشەو بەردەوام وشە لەزمانەکانی ترەوە وەردەگرن و رۆژانە چەندین وشەی نوێ دەچێتە ئینسۆکلۆپیدیاکانیانەوە.

بۆ نموونە وشەی " ئەلقاعیدە" لەسەرەتادا ویستیان ئەلبەیز " Al-base " بەکاربهێنن، بەڵام هەر زوو ئەلکاییدە" Al-Qaeda " جێکەوت بوو، تازە ناشچن دەری بکەن و بڵێن لە عەرەبەوە وەرمانگرتووە. لەم ئاقارەوە، زۆر نووسەری عەرەبی ناسیۆنالیست، زۆر بەمەبەستەوە هەندێ زاراوە لەنووسینەکانیاندا بە زمانی ئینگلیزیی، هەروەک خۆی بە فۆنەتیکی عەرەبیی

دەنووسن. بۆ نموونە لەو وشە عەرەبییانەی لە ئینگلیزییدا جێکەوت بوونە، (Fatwa, Arsenal ,Caliph, Fakir, Giraffe, Algebra, Coffee, Emir, Tariff, Sahara, Mafia….) تاد.

ئاخر "ئاغا" و "مەغاویر" و چەندین وشەی تری تورکیی و عەرەبیی و فارسیی هەیە هاتوونەتە نێو زمانی کوردییەوە، ئایا دەکرێ بنووسین ئاخا، یان مەخاویر. ئاخۆ چۆن دەکرێ " غاردان" بکرێ بە خاردان، بناغە بکرێ بە بناخە. بەڕاستیی کەللەپووتیی هەندێ وشکە ناسیۆنالیست و کوردپەروەری نادان و نەزان و هەندێ نووسەری بێ بەهرەی سەر بەدەسەڵات، زۆر بێتامیان کردووە. تووشی نەخۆشیی لاتینیی بوونەو دەڵێن لالۆ ، کوردەکانی باکوور و کرمانجی سەروو "غ"یان نییە. خۆشییەکەی لەوەدایە، بەشێک لەم خرە پیاوە زۆرزانانەی بواری زمانەوانیی خەریکی سازدانی کۆنفرانسن بۆ زمانی کوردیی! (هەش بەسەر کورد). دوای ئەوە، خۆ رێنووسی لاتینیی، هێزێکی ئەوەندە ماجیکیی نییە کە بتوانێ هەموو چەوتیی و چێڵییەکی زمانی کوردیی ساغ بکاتەوە. یەکێک لە گرفتە سەرەکییەکانی لاتینیی، نەگونجاندنییەتی لەگەڵ فۆنەتیکدا. بۆ نموونە کاتێ دەڵێین "بەرژەوەندیی" لاتینیی گرفتی ئەم دوو "ی"ە چارەسەر ناکات، بەو شێوە کلاسیکییەی کە ئێستا هەیە.

وشەی پڕ بەپێست و دەیتاکانی.

ئێمە هەریەکە لە " ئەرشیف" و دۆسییە" بەکاردەهێنین بۆ "Archive " و "Dossier" . باشە! گرنگتر و جوانتر نییە کاتێ وشەی ئارکایف(Archive) بەکاردەهێنین وەک خۆی نزیک لە فۆنەتیکە ئینگلیزییەکەوە بەکاری بهێنین. یان چ پێویست دەکات بگەڕێینەوە بۆ وشەی عەرەبیی لە چەشنی مەلەف، بەڵام دۆسییە، مەبەست لە (اضبارة) ی عەرەبییەو، کەمتر بەلای واتای ئارکایفدا دەچێت. گرفتەکە لەوەدایە زۆرکەس پێیانوایە خوێندنەوەی دروستی ئارکایفی ئینگلیزیی ئەرشیفە، سەدجار ئەرشیف بڵێی کەسێکی ئینگلیز تێناگات ئەگەر لە ئەکسێنتی زمانێکی ئەوروپاییدا نەیبستبێ. جا ئەوە فشەیە کە ئارکایف بەکاربهێنرێ، یان ئەوەی واتای ئارکایف نەزانین و هەمیشەش ئەرشیفمان لەسەر زمان بێت و ئینگلیزیش بەهەزار شەڕەشەق لەکاتی ئاخافتندا لێمان تێ بگات.

لەکاتی بەکارهێنانی وشەی بیانیی لەزمانی کوردییدا، زۆر زۆر پێویستە فۆنەتیکی وشەکە ئەوەندەی دەکرێ وەک خۆی بنووسرێتەوە. هەر وشەیەک بەفۆنەتیکێکی سەقەت بپەسترێتە نێو زمانی کوردییەوە، زیانەکانی لە سوودەکانی زۆرتر دەبێ. ئەگەر هەندێ نموونە وەربگرین. ئۆڵتێرنەتیف (ئۆڵتێرنەتیف Alternative) بە هەڵە بە ئاڵتەرناتیف دەینووسین. ئەمە وەک ئەوە وایە بە ئۆڵسۆ(Also) بڵێی ئاڵسۆ. سێکیولەریزم(Secularism) بەهەڵەیەکی شاخدار بە سکۆلاریزم دەینووسین ، هیچ شتێک نییە ناوی سکۆلاریزم بیت، بەڵکوو سکۆلاریتیی هەیە. دوای ئەوە وشەی سکۆڵار (Scholar) لە کوێ و سێکیولەر(Secular) لەکوێ.

پێشتر لەشوێنی تردا نووسیومە، هەندێ وشە جێکەوت بوونە لەزمانی کوردییداو رەگی ئەو جێکەوتبوونەش دەگەڕێتەوە بۆ پێوەندیی نێوان زمانی فارسیی و فرانسیی. لەو وشانەی بەم کەناڵەدا هاتوونەتە نێو زمانی کوردییەوە، ئۆپۆزیسیۆن و ناسیۆنالیزم و کولتوور(لە بنەچەی لاتینییەوە- Cultura) .... تاد. ئەستەمە تازە بەتازە بنووسرێ ئۆپۆزیشن و ناشناڵیزم، یان کەڵچەر . بەڵام تێناگەم، وشەی ترادیسیۆنی فرانسیی (tradicion) یان (tradizione) ئیتالیی بۆچیی لەبری ترادیشن (Tradition) بەکاردەبرێ؟. یان بۆ لەبری سەتایەر یان ساتایەر، وشەی ساتیری لاتینیی بەکاربهێنرێ؟.

گرووپی ڕەهەند و ئەو نووسەرانەی سەر بەو ڕەوتە تیۆرییە بوون، کۆمەڵێ وشەی بیانییان لەرێی ئەدەبیاتی فارسییەوە هێنایە نێو زمانی کوردییەوە کە خەریکە تەواو جێگیر دەبن. بەڵام زۆرم پێ سەیرە، کاتێ وشەی ستراکتۆریان هێناوە، بۆچیی هاوتاکەی کە فەنکشنە (Function) ە بە عەرەبیی دایانناوە. یان دروستتر بڵێین لە فارسییەکی تەعریبکراوەوە "وەزیفە"یان داناوە . لەڕاستییدا، هەردوو وشەی ستراکتۆرو فەنکشن دووانەیەکن و لە زمان و دەیتاکاندا پێکەوە بەکاردەهێنرێن. باشە حیکمەت لەمەدا چییە ؟ یەکێکیان بەفڕانسیی بهێنرێتە ناو کوردییەوەو، ئەویتریشیان بەفارسییەکی تەعریبکراوەوە!

لەنێو وردەکاریی ستراکتۆری زماندا، هەمیشە نووسەر دەرگیری تێکهەڵکێشانی وشەو ڕستە دەبێت لە جوانترین فۆرمدا . بەخشینی واتایەکی وردو سەرنجڕاکێش کە خوێنەری ورد و دانسقە ئارەزووی درێژەدان بە تێگەیشتن و خوێندنەوەی لێ هەڵبکرێنێ. (واتاکانی ڕستەو وشە لەزماندا ئەو پارچە کۆودانەیە " Code " کە ڕستەکان لەگەڵ خۆیاندا هەڵیدەگرن و خوێنەر لە خوێندنەوەدا هەڵیاندێنێت)[8] . ناشێت کۆنتێکست و زاراوەکان جۆرێک بن لە سەر زار ، بەڵام بە تۆبزیی جۆرێکیتر چەوتنووس بکرێن. بەواتایەکی تر ، ئەرکی نووسەرە هارمۆنییەکی تەواو گشتگیر بدات بەنووسینەکەی تا ئارەزووی خوێنەری وریا نەکوژێ.

ئەم توێژینەوەیە لەو بڕوایەدایە جگە لەو وشانەی جێگیر بوونەو قورسایی خۆیان سەپاندووە، هەر وشەیەکی تری بیانیی، کاتێ دەهێنرێتە نێو زمانی کوردییەوە، هەوڵبدرێت ڕاستەوخۆ لە فۆنەتیکە ئینگلیزییەکەوە نزیک بێت و تەواوی زمانەکانی تر فەرامۆش بکرێن و زمانەکەمان بەدەردی چێشتی مجێور نەچێت. لەم ڕێگەیەوە هەرچی زۆرترە لە هێجەمۆنی زمانی عەرەبیی بەسەر زمانی کوردییدا دووردەکەوینەوەو لە داهاتووشدا، زمانەکەمان لە زمانە ئەوروپاییەکانەوە نزیکتر دەبێتەوەو ڕاستەوخۆ دەکەوینە ژێر کولتوور و ئەدەبیاتی ئەوانەوە. هاوکات ئەگەر نووسینی سکریپتی کوردیی هەرکاتێک گۆڕدرا بۆ لاتینی، ئەوە بەڕاستیی قازانجێکی زۆری دەبێت بۆ زمانی کوردیی و نەوەی داهاتوو، هەروەها بۆ فێربوونی زمانە ڕۆژئاواییەکان بەکەمترین کات و بە سانایی .

بەراستیی کولتوور و ڕۆشنبیریی عەرەب زۆر زیانی پێگەیاندووین، زۆر بەدڵنیاییەوە دەڵێم ئەو نووسەرو ڕۆشنبیرە کوردانەی لە ڕۆشنبیریی فارسییەوە دەرگای خوێندنەوەیان لەسەر خۆیان کردووەتەوە، لەرووی چەندییەتیی و چۆنییەتییەوە زۆر شارەزاترن لەو نووسەرو ڕۆشنبیرانەی کە لەڕێی زمانی عەرەبییەوە دەخوێننەوە. ئەمەش ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات، ڕۆشنبیریی فارسیی و ئەدەبی ئێرانیی زۆر زۆر لە ئەدەب و ڕۆشنبیریی عەرەبیی گەشەکردووترن . ئەم تێکهەڵکێشە کولتوورییەی کوردستانی باشوور لەگەڵ دنیای عەرەبیی و کولتووری عەرەبییدا زۆر تراژیدیای بەدیاریی بۆهێناوین. ئەنفال یەکێکە لەو تراژیدیایانەی کە سەدان ساڵە کولتووری عەرەب و فەندەمێنتالیزمی ئیسلامیی پێوەی ئاوسە لەئاست کورددا.

فەرموون ئەو هەموو فەندەمێنتالیستە ئایینیی و ڕۆشنبیرە فەناتیک (Fanatic) و پیاوە خێڵەکییانەی کوردستانی باشوور ببینن. کۆکتێلی کولتووری عەرەبیی و ئایینیی وای لە عەلمانیی و کۆمۆنیست و بێباوەڕ (ئەیسیەست – atheist)ەکانیش کردووە کە دەیان ساڵە لەرۆژئاوا دەژین، کەم و زۆر لەژێر کارتێکردنی کولتووری ئایینییدا بن. نموونەیەکی سادەی ژیانی ڕۆژانە، هێشتا بەشێک لەم پیرە، نەخۆیان گۆشتی بەراز دەخۆن، نە منداڵەکانیشیان، بە بیانووی ئەوەی بۆنی دێت. بۆچیی نا؟ یەعە، قخەیە!!. لەکاتێکدا گۆشتی بەراز یەکێکە لەنایابترین و بەچێژترین گۆشتی ئاژەڵەکان. تەنانەت لە کۆمۆنیستی زۆر ڕادیکاڵ و توندڕۆیان بیستووە بەمنداڵەکەی گوتووە حەرامە!!! گۆشتی بەراز نابێ بخۆێ!، ئەمە جگە لە دەبڵ

---

8 (Downes, 1998, p. 323)

ستانداردی رۆژهەڵاتییەک ، تێکەڵە لیقاوێکی کولتووری خێڵەکیی عەرەب و ئایینییە لەنێو خوێن و گۆشت و هەست و بیرماندا چەکەرەی کردووە.

ئەوە نییە کە چەپ و عەلمانییەکانمان وەردەگەڕێن، دەبنە دێو و درنج و سەرۆکی کەتیبەکانی ئەلقاعیدە لەکوردستاندا!. تەنانەت ئەم دابڕان و تێکهەڵکێشییە لەگەڵ نەتەوەو کولتوورە جیاوازەکاندا بەئاشکراییی دەردەکەوێ لەپارچەکانی کوردستاندا. سەرەڕای هەموو دواکەوتوویەک لە کوردستانی رۆژهەڵات، بەڵام لەرووی کولتووری تۆڵە ئەستاندنەوەو بەخشین و گیانی یارمەتیی و ئازادیی ژن و یەکترقبووڵکردن و هاوسەرگیریی و ..... تاد زۆر زۆر لە کوردستانی باشوور پێشکەوتووترن. بۆچیی، چونکە لە رووی مێژووییەوە کەمتر لەئێمە وابەستەی کولتووری عەرەبیی و خێڵەکیی و توندڕۆیی مەزهەبیی بوونە.

سەرگەردانیی و پاشاگەردانیی لە رێنووسی کوردییدا.

وشەی کولتوور، بە زۆر شێوەی سەیروسەمەرە لە نووسینی نووسەرانی کورددا دەنووسرێ. بۆ نموونە بە (کەلتوور، کەلتور،کولتور،کلتور، کلتوور.....تاد) دەنووسرێ. ئەمە پاشاگاردانیی و سەرەڕۆییە. کەرکوک (Kirkuk) زۆرکەس بە (کەرکووک) واتە بەدوو "و" دەینووسن. کەمێک وردبەرەوە! ئەوانەی بە دوو "و" کەرکوک دەنووسن، زۆربەیان ئەوانەن کە بە چەپە دێرینەکان ناسراون و ئێستا دەستیان داوەتە پیشەسازیی نووسینی کوردیی لە عەرشی دەسەڵاتدا. دیارە لەم نێوەندەدا زۆر نووسەری تریش کەوتوونەتە داوی ئەم تاکتیک و فێڵەی پیاوانی دەسەڵاتەوە. نووسینی کەرکوک بە کەرکووک، وەک ئەوە وایە کوردستان بە کووردستان بنووسرێ. لەکاتێکدا تا نێوەڕاستی سەدەی بیستەمیش کوردستان لە زمانی ئینگلیزییدا لەبری (کێردستان یان کێدستان Kurdistan) بە کووردستان (Koordistan) دەنووسرا. بەڵام دواتر، وردە وردە وشەی (Kurdistan) بەیەکجاریی جێگەی (Koordistan) ی گرتەوە، هۆیە سەرەکییەکەیشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، رێنووسوەرگرتن لەزمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەبێت پێڕۆی فۆنەتیکی زمانە لێوەرگیراوەکە بکات. یەکێ لەو کتێبە گرنگانەی لەسەر بەشێک لە مێژووی کوردستان نووسراوە کتێبەکەی (Claudius James Rich)[9] کە لە سەردێڕەکەیەوە کوردستانی (Koordistan) بەکارهێناوە. نووسینی کەرکوک بە دوو "و" بۆچیی! لەکاتێکدا فۆنەتیکی دوو "و"ی ناکەوێتە سەر زمان و دەنگەژێی قورگ، مەگەر بە ئارەزوو ئەم دەنگە درێژ بکرێتەوە.

کەرکوکی بێناز، لە نووسینیشدا بازرگانیی سیاسیی پێوە دەکرێ. سەیری میدیای پدک و هەموو میدیاکانی ژێر قەڵەمڕەوییەکەی بکەن، بە چەپە دێرینە کارێکتە[10] (نەک کاراکتەر) شکاوەکانی پەنای دەسەڵاتیشەوە، هەموویان کەرکووک دەنووسن، بەپێچەوانەشەوە لە عەرشی دەسەڵاتی هەرێمی سەوزو لانکەی سۆشیال دیموکراتییدا! ، کەرکوک دەنووسن. خوێنەر ئەگەر کەمێک وردەوە بێت، هەر لە بەکارهێنانی هەندێ وشەدا بۆی دەردەکەوێ ، کابرای نووسەر، یان خاتوونی نووسەر سەر بە پارتیی و لەژێر کارتێکردنی فەلسەفەی بارزانییدایە یان مووریدی هەرێمی سەوزە. ئیتر ئەم دەبڵ کوردایەتییە هەر لە ناوی کەرکوکدا نییە ، ئەوە نییە حکومەت کە وشەیەکی عەرەبییە، دەیکەن بە حکوومەت، سەدام بە سەددام ، مەسعود بە مەسعوود ("مسعود"ی عەرەبیی دەکەن بە مەسعوودی کوردیی) ،تەبەریی بەتتەبەریی و هەروەها..... دیارە ئەمانە پێیانوایە ئەگەر کەرکوک بە گێڕوگەوارییی بە کەرکووک بنووسرێ، برگەی ١٤٠ی دەستووری عێراق لەکاتی خۆیدا جێبەجێ دەکرێ؟

---

[9]- Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh: With journal of a voyage down the Tigris to Bagdad and an account of a visit ... Persepolis. Edited by his widow. Volume 1

[10] (Character) کارێکتەر

زۆر خۆشە مرۆڤ هەڵە بکات و ددان بەهەڵەکەی خۆیدا بنێ، نووسەرێ، رۆشنبیرێ ئامادە نەبێت رێنووسێکی چەوتی خۆی راست بکاتەوە و چاوقایمیی بکات و سەری بەکەرتە شاخدا بدات و سووربێت لەسەر هەڵەکانی، ئومێدی ئەوەی چۆن لێدەکرێ کە گفتوگۆیەکی لەشساغت لەگەڵدا بکات. لای خۆمەوە هەر کەزانیتم ریفراندۆم هەڵەیە، یەکسەر پەنجەی خۆم گەزی و گوتم مەرج بێت لەمەودوا وەک خۆی بنووسم رێفەرێندەم (Referendum). لەراستییدا ، جنیۆسایدیش هەڵەیە، دەبێ بنووسرێ جەنەساید، یان جێنەساید. بەڵام لەبەر ئەوەی کولتوورێکی دووروودرێژی لای کەم هەژدەساڵەمان لەگەڵیدا هەیەو ئەوەندەشمان بەکارهێناوە، دەکرێ بڵێین ، جینۆساید وەک سیمبلێک بۆ ئەنفال، دەستکاریی نەکرێ، بەتایبەت لە سکریپتی ئینگلیزییەکەوە (Genocide) نزیکە. ئێمە ناوی هەڵەی ئەمریکامان لە عەرەبییەوە وەرگرتووە، نەک لە ئینگلیزییەکەوە. ئایا رەوایە، میسرییەک، عەرەبێکی نیمچە دوورگەی عەرەب باشتر فۆنەتیکی ئەمێریکا (یان ئەمەریکا) دەربکات لە ئەمێریکییەک؟ . ئەوەتا ئێستا هەندێ نووسەری عەرەب خۆیان (أميريكا) دەنووسن لە بری (امريكا)، کەچیی نووسەری کورد هەر بەکۆپییە هەڵەکە، لەجیاتی ئەمێریکا بنووسێ ، ئەمریکا دەنووسێ .

هەرگیز تێناگەم، پاش حەڤدە ساڵ دوورکەوتنەوە لە ئەدەبیاتی عەرەبیی، بۆچیی هیچ نووسەرێ هەوڵنادات هەندێ وشەی چەوتی وەرگیراو لەزمانی عەرەبییەوە راست بکاتەوە. ڤایتەمن یان "ڤایتەمین" (Vitamin) لە گەڵ ڤیتامیندا کەی نزیکایەتییان هەیە؟ بەڵام چونکە ئێمە لەعەرەب و زانستی عەرەبەوە وەرمانگرتووە، ئیتر ئاسمان دەرووخێت ئەگەر راستی بکەینەوە.

ئۆنری (Henry) هێرشبەری یانەی ئارسەناڵی ئینگلیزیی و هەڵبژاردەی نیشتمانیی فرانس ، هەموو دنیا بە "ئۆنری" ناوەکەی دەخوێنێتەوەو بانگ دەکرێ. بەڵام تا ئێستاش میدیای کوردیی، بە هێنری دەینووسێت و دەیخوێنێتەوە. بەداخەوە رۆشنبیر و نووسەری کوردی موتوربەکراو بە کولتوور و رۆشنبیریی عەرەب، لەژێر ئەم کارتێکە نێگەتیڤانەدا نەهاتووەتە دەر. بەراوردێکی سەرپێی لەنێوان دوو ئایکۆنی جیاوازو دوو کێڵگەی جیاوازدا (وەرزشی فووتبۆڵ و سیاسەت). ئەگەر هەر خوێندەوارێکی ئەورووپایی ئەم دوو ناوەی بدەیتێ بەسەریەکەوە، بەم شێوەیە دەیان خوێنێتەوە:

1. هێنری کیسینجەر (Henry Kissinger)، بە فۆنەتیکی ئینگلیزیی دەیخوێنێتەوە
2. تیێری ئۆنری (Thierry Henry)، بە فۆنەتیکی فرانسیی دەیخوێنێتەوە (بەتایبەت" ئۆنری"یەکە).

لەکاتێکدا هەردوو (Henry) بە یەکجۆر رێنووس دەنووسرێن.

سەرەرای ئەوەی زۆر وشەی عەرەبیی جێگەی خۆیان بەتەواوەتیی کردووەتەوە لە زمانەکانی جیهاندا ، بەتایبەتییش لەزمانە دراوسێکانی نەتەوەی عەرەبدا. بەڵام هەرئێستا نەوەیەکی تەواومان هەیە، بەهەموو پێوەرێک لە رۆشنبیریی و کولتوورو ئەدەبیاتی عەرەبیی دوورکەوتووەتەوە، چ پێویست دەکات لەئێستادا و لەمەودوا وشەی عەرەبیی بەکاربهێنرێ، بەراستیی زۆر سەیرە! هەندێ نووسەر ئێستاش بە پێوەر و هەوای حەفتاکانی سەدەی رابردوو دەنووسن. لەکاتێکدا وێرای ئەوەی زۆربەی ئەو وشانە لەکوردییدا هەن، ئەگەر هەر بۆ بەهێزکردنی رووبەری تێگەیشتن و شیکردنەوەی باشتری مەبەستە! بۆ وشەی ئینگلیزیی بەکار ناهێنرێ؟.

ئێستا ئیتر زمانی ئینگلیزیی بووەتە سەرچاوەی زۆربەی زانیارییەکان و لەسەر تاکی کوردیش پێویستە ئەم زمانە فێربێت وەک پێداویستییەکی سەرەکیی و ژیاریی بۆ گونجاندن و هەڵکردن لەگەڵ سەردەمدا. گرنگ نییە لە دەربەندیخان ، بۆکان ،

ماردین و زاخۆ دەژیت، یان لە وڵاتێکی ڕۆژئاوایی دەژیت،گرنگە و پێویستە زمانی ئینگلیزیی فێرببێت. بەکارهێنانی وشەی ئینگلیزیی لە زمانی کوردییدا لەبری عەرەبیی و فارسیی و تورکیی، هەنگاوێکی زۆر پێویستەو لە داهاتوویەکی نزیکیشدا کاردەکاتە سەر ئاسانکاریی فێربوونی زمانە ئەوروپاییەکان بەگشتیی و ئینگلیزیی بەتایبەتیی بۆ هەر تاکێک خولیای فێربوونی زمانە بیانییەکانی هەبێت.

ئەنجامگیریی :

یەکێک لەو بیریارە پڕ بەهرانەی مێژوو شانازیی بەشاکارەکانییەوە دەکات، ئەنتۆنیۆ گرامشی (Antonio Gramsci) یە. ئەم نووسەرە، سەرەڕای بیری سیاسیی و ئایدۆلۆژیی تایبەت بەخۆی لەڕوانگەی مارکسیزمەوە، دەکرێ بەیەکێک لەو کەسە دەگمەنانە دابنرێ کە زمانی نووسینەکانی تایبەتمەندییەکی زۆر بڵندو جوانی پێوەدیارە لە نێوان سیاسەت و کولتووردا و دەزگایەکی گەورەی تیۆرییش (International Gramsci Society) بەناوییە نراوە. گرامشی کە بیردۆزی گۆڕینی ژیانی کۆمەڵایەتی داڕشتەوە، نەهات دووبارە، چینەی نووسینی مارکسیستەکانی پێش خۆی بکات، بەڵکوو بە تێڕوانێکی وردەوە هێجەمۆنی فاشیزمی شیتاڵ شیتاڵ دەکرد لەلایەک و لەلایەکی تریشەوە، هەر لەناو زیندانە دوورو درێژەکەیدا، گرنگی بە زمانی پرسیار (Language question)[11] دەدا و لەڕێی زمانەوە شەڕی هێجەمۆنی دەسەڵات و کولتووری زاڵی چینە باڵادەستەکانی دەکرد. کارەکانی ئەو و زمانی نووسینەکانی بەئەندازەیەک لە ڕوانگەی فەلسەفییەوە قووڵ و پڕلەڕامان بوو، چۆمسکی تا ڕادەیەکی زۆر پێی سەرسامەو پێیوایە کەس بەئەندازەی گرامشی ئیستێتیکانە زمانی لەنووسینی سیاسەت و کولتووردا بەکار نەهێناوە. جواننووسییەکی بەکارهێنا کە ئێستا لەکێڵگەی نووسیندا، بە زانستە بنچینەییەکانی وانە وتنەوەو پەروەردە (پێدەگۆجی – Pedagogy) ئەژمارد دەکرێ. بەکورتیی، ئەگەر لەسەر سەرەکییترین کۆنسێپتی گرامشی کە هێجەمۆنییە هەڵوێستە بکرێ، بەبێ زانیاریی و تێگەیشتن لە زمانی کەڵەگەتی نووسینەکانی گرامشی، ستەمێکی گەورەی بەرامبەر دەکرێ.

زمان کۆمەڵێ کەرەستەی جۆراوجۆرە و بۆ مەبەستی هەمەجۆرو تایپۆڵەجی "Typology" جیاواز جیاواز بەکاردێت کاتێ نووسەرێک دەیەوێ دەقێکی نەمەیو لە بیر و بۆچوونییەوە بکاتە نووسین، یەکەمین کەرەسەیەک پێویستی بێت لەم پیشەسازییەدا بەکاری بهێنێ، پیشەسازیی ڕستەو وشە و دروستکردنی کۆمەڵێ دەیتا و واتای جیاواز جیاوازە. نووسین ئەندازیارییە، ئەگەر هەر نووسەرێک نەتوانێ ستایڵ و دیزاینگی نووسینەکەی جوانپۆش بکات و بەقشتیی و ڕێکوپێکیی بەرهەمی نەهێنێ، گومانی تێدا نییە هەرچەند بنووسێ لەخۆماندووکردن و کات بەفیڕۆدانی خۆی بەولاوە شتێک نە بەخۆی نەبەخوێنەریش دەگەیەنێ. نووسەری باش دەبێ بزانێ کەرەسەکانی زمان بە چ وردەکارییەکەوە بەکاردەهێنێ؟ هاوکات بشزانێ ستراکتۆر و فەنکشنەکان و دەیتاکانی زمانی نووسینەکەی لە چ کێڵگەیەکدا هەڵدەسوڕێنێ و ڕووی لەکوێیە؟

وەک گردکردنەوەی (Gathering) کۆمەڵێ چەمکی بنەڕەتیی لەم کورتە باسەدا، دەکرێ هەندێ شێوازی فۆنەتیک بە قووڕسیی وەرنەگیردرێ. بۆ نموونە، کورد لەنووسیندا هەریەکە لە پارلەمان و پەرلەمان ، ئاکادیمسیت و ئەکادیمست، ساتایەر و سەتایەر (دروستتر سەتایە...چونکە "ر"ەکە زمان نایگرێ) .... تاد بەکار دەبات. ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە جیاوازییەکی زۆر لەنێوان ئەم دوو دەنگەدا " ا" و "ە" لەزمانی کوردییدا، نییە. بەڵام ئەم ڕیسە بۆ عارەبەکە نابێ. دەربڕین و نووسینی عارەب باکگراوندێکی شۆڤینیستیانەی لەپشتەوەیە. کە بەدڵنیاییەوە بۆ ئازادیی بەگشتیی و دۆکترینی سەربەخۆیی گەلی کورد زیانی لە سوود زۆرترە. ئەمە بۆچۆنی پانعەرەبیی میدیاکانی بەعس دەهێنێتەوە یاد کە بە فارسەکانیان دەگوت "الفرس المجوس" ، یان کولتووری کۆنی نیمچە دوورگەی عەرەبە کە گەلانی "ناعەرەب"ی بە عەجەم ناوزەد دەکرد. وێڕای

---

11 Gramsci, 1985, pp. 164-95

ئەمانە، زۆر بناغەیەکی تۆکمەیە، کاتێ وشەی ئینگلیزیی دەهێنرێتە نێو کوردییەوە، هەوڵبدرێت، لای کەم لە فۆنەتیک و نووسیندا وەک خۆی دەربهێندرێتەوە. ئەمە قازانجی بۆ زمانەکەشمان و بۆ نەوەکانی داهاتووش دەبێ.

لە پێوەند بە ئالوودەبوونی لاتینییەوە، ئەو سەردەمە تێپەڕی کرد تازە بەتازە بچین بگەڕێینەوە بۆ تێرمۆنۆلۆجییە کۆنەکانی گریک و ڕۆمانی کۆن. جارێ پێش هەر شتێ زمانی لاتینیی کاری پێناکرێ ، راستە زۆربەی زۆری زمانەکان لە لاتینییەوە بناغەیان ڕۆنراوە، بەڵام کات و سات بۆ دانانی ئەم بناغەیە بەسەرچووە. بە شێوەیەکی ڕۆشنتر، دەکرێ ئێمە لەیەک زمانی مۆدێرن و هاوچەرخەوە کە ئەویش زمانی ئینگلیزییە هەوڵی ئاوێتەکردنی تێرمۆنۆلۆجییەکان (Terminologies) بدەین.

بۆ نموونە هیچ پێویست ناکات تازە بەتازە بچین بگەڕێینەوە بۆ لاتینییبوونی (ئیستێتیک یان ئێستەتیک – Esthetic - Aesthetic)[12] و بچینەوە سەر بنجوبناوانی لاتینیی نوێ (aesthēticus) یان بنجوبناوانی گریکییەکەی (aisthētikos). ئەم زۆر ئاوڕ لەخۆدانەوەیەو زۆر لقوپۆپ دروستکردنە، وامان لێدەکات تووشی هەڵەی زۆرتر ببین، هەروەک هەندێ نووسەری کورد بەئارەزووی خۆیان " ستاتیکا" و ستاتیک " و "ئیستاتیکا" ......تاد دەنووسن. بەدڵنیاییەوە زۆرێک بە لاساییکردنەوەی هەندێ نووسەرەوە دەینووسێ و ئەوەندەی تر سەقەتی دەکەن. هەرچەند ئێمە دەنگی (th)مان نییە و "س" دانراوە لەبری، کە ئەمەش بۆخۆی لە گیانی فۆنەتیکەکەی دەکوژێ. کەواتە زمانی ئینگلیزیی ، وەک پانوپۆڕترین و پڕخەزێنەترین زمانی دنیا، بکەین بە سەرچاوەی سەرەکیی وشە بیانییەکان و سەریەشەی زمانەکانی تر لەکۆڵ خۆمان بکەینەوە.

سەبارەت بە فۆنەتیکی وشەو ناوە ئینگلیزییەکان لەم نووسینەدا، هەوڵدراوە پشتئەستوور بە دوو فەرهەنگی ناودار لەئاستی نێودەوڵەتییدا، فۆنتەکان دابڕێژرێنەوەو بە کوردیی بنووسرێنەوە. ئەو دوو فەرهەنگەش ئۆکسفد (ئۆکسفۆرد) و ماکوارییە " Oxford and Macquarie dictionaries ". ئەوەش لەبەرچاو بگیردرێ کە ئێستا هێجەمۆنیی ئەکسێنت و ئینگلیزیی ئەمێریکایی بەسەر هەموو دنیادا زاڵەو تەنانەت گرفتی بۆ نێوەندە ئەکادیمییەکانیش دروستکردووە.

بۆ نموونە هەندی وشە وەربگیردرێن، (advertisement) بە بریتانیی و ئینگلیزیی وڵاتانی کۆمۆنوێڵس (commonwealth) ، بە " ئەدڤێتسمێنت – ئەدڤێسمێنت " دەخوێنرێتەوە. کەچیی بە ئەمێریکایی بە" ئەدڤەتایزمێنت" دەخوێنرێتەوە. وشەی (issue) ، بەئەمێریکایی زۆرتر بە "ئیشیو" دەخوێنردێتەوە، کەچیی لە بریتانیا و وڵاتانی کۆمۆنوێڵسدا، "ئیسیو" و "ئیشیو" هەردووکیان بەکاردەهێنرێن. ئەوە جگە لە ڕێنووس جیاوازبوونی دەیان وشەی وەک " , favor- favour, center- centre globalization- gloablisation "، کار گەیشتووە بەشوێنێک خەریکە لەژێر گوشاری باڵادەستیی ئەکسێنتی ئەمێریکاییدا ئەکسێنتەکانی تر کاڵ ببنەوەو ڕێنووسی ئینگلیزیی ئەمێریکایی تەواو زاڵ ببێت.

لەکۆتاییدا، پێویستە ئەوە بگوترێ، ئەم باسەش لەهەڵەی زمانەوانیی بەدەر نییە. هۆکاری سەرەکییش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرەڕای ئەوەی زمانی کوردیی ، ئەکسێنتی زاڵ تێیدا کرمانجی ناوەڕاست و خوارووە، بەڵام ستانداردێکی باوەڕپێکراوی سەد لەسەدی نییە. هاوکات دەتوانرێ بگوترێ بەپێی پێویست هەوڵدراوە کەمترین هەڵەو داڕشتنی تێدا بمێنێ.

17-06-2007

---

[12] دەکرێ بشنووسرێ ئیستەتیک، یان ئێستەتیک ، تەنانەت (ئێسێتیک)یش هەر دروستە

References:

1. Chomsky, N (1995) *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.

2. DOWNES, W. (1998) *Language and Society,* Cambridge, Cambridge University Press.

3. Gramsci, A (1985) *Selections from Cultural Writings*, eds D Forgacs and G Nowell-Smith. London: Lawrence and Wishart

4. MEDINA, J. (2005) *Language KEY CONCEPTS IN PHILOSOPHY* LONDON, NEW YORK, Continuum.

5. SMITH, N. (2004) *Chomsky Ideas and Ideals,* United Kingdom, Cambridge University Press.